

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Մամվել Մանուկյան՝

Խնդիրը

Լենինը, Ստալինը, Չերչիլը, Ռուզվելտը, Հիտլերը, Դր Գոլը, Մաո Ցզե Դունը, Կաստրոն XX դարի ամենահռչակավոր առաջնորդներն ու պետական գործիչներն էին: Ներկայում նրանց անուններն ու կերպարները խորհրդանշական նշանակություն են ստացել՝ արտահայտելով նրանց գաղափարները, ժամանակաշրջանն ու գործունեության ոճը: Այդ կերպարներից ոչ մեկը միանշանակ չէ՝ նրանց գնահատում են համաշխարհային չարագործից մինչև մարդկության պայծառ ապագան կերտող: Երբեմն այդ իրարամերժ կարծիքները համատեղվում են:

Այդ պատճառով բազմաթիվ սոցիոլոգիական հետազոտություններում պարբերաբար գնահատվում է, թե որքանով են մարդիկ հիշում այդ անձանց, որքանով են ընդունելի այդ կերպարները և նրանց հետ շաղկապված գաղափարախոսությունները: Յուրաքանչյուր կերպար, որպես կանոն, փորձարկվում է նրա հետ ծագումնաբանորեն կապված հասարակություններում, չնայած նրանցից մի քանիսն ունեն գլոբալ տարածվածություն և ունիվերսալ ազդեցություն: Հետխորհրդային տարածքում պարբերաբար փորձարկվում են հասարակության դիրքորոշումները Լենինի և Ստալինի կերպարների նկատմամբ:

Հոդվածում ներկայացված են դիրքորոշումները Իոսիֆ Ստալինի նկատմամբ Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի հասարակություններում: Արդյունքները ստացվել են Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոնների «Կովկասյան բարոմետր 2012» հետազոտության տվյալների շտեմարանի վերլուծությամբ¹:

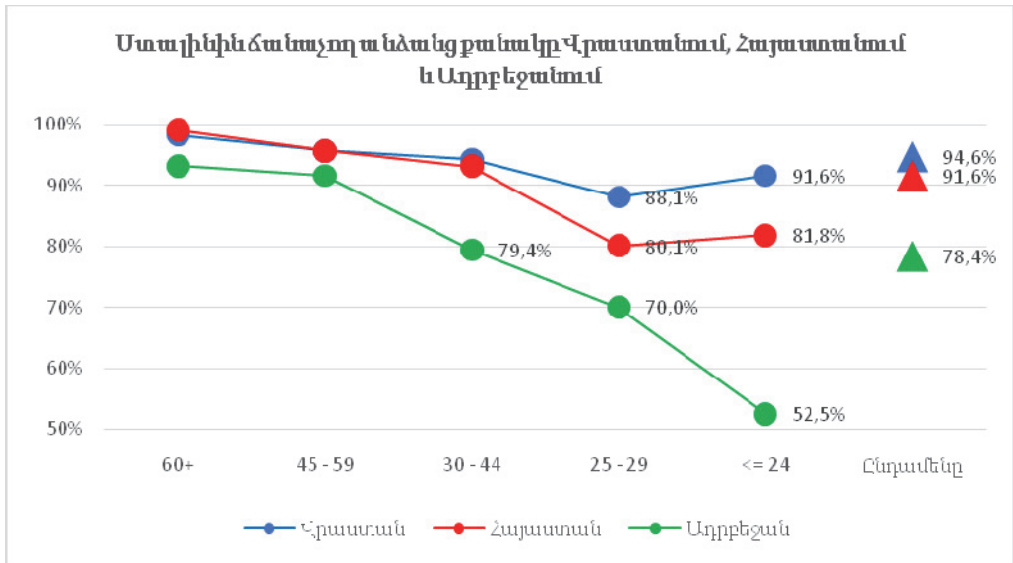
¹ «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի փորձագետ, սոց.գ.թ.:

¹ Շտեմարանը՝ <http://www.crrc.am/caucasusbarometer/documentation?lang=en>

Արդյունքներ

Հիշողությունը. Հարավային Կովկասի երկրներում Ստալինին ճանաչողների քանակը տարբերվում է: Այն շատ բարձր է Վրաստանում (18-ից բարձր տարիքի բնակչության 94.6%-ը) և Հայաստանում (91.6%), սակայն Ադրբեջանում այդ անձանց քանակը նշանակալիորեն ավելի փոքր է (78.4%), այլ կերպ՝ Ադրբեջանի համարյա յուրաքանչյուր չորրորդ չափահաս բնակիչը չգիտի, թե ով է Ստալինը (Գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1

Տարիքային խմբերում Ստալինին ճանաչողների թվաքանակի դիտարկումը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել ոչ միայն Ստալինի, այլև ընդհանուր առմամբ 20-րդ դարի մասին հիշողության պահպանման մասին Հարավային Կովկասի երկրներում:

Վրաստանում և Հայաստանում Ստալինին ճանաչողների թվաքանակի փոփոխությունն ամենաբարձր տարիքային խմբից՝ 60 և ավելի տարեկան, մինչև 30-44 տարեկանների տարիքային խումբը մոտավորապես նույնն է. այն նվազել է համապատասխանաբար 4 և 6 տոկոսով: Սակայն Հայաստանում ավելի երիտասարդ՝ 25-29 տարիքային խմբում ցուցանիշը մեծ անկում է ունեցել՝ 13%, իսկ Վրաստանում՝ միայն 6%: Սակայն ամենաերիտասարդ խմբում՝ 18-24 տարեկան, Ստալինին ճանաչողների թվաքանակը և՛ Հայաստանում, և՛ հատկապես Վրաստանում աճել է: Այսինքն՝ հիմքեր կան ենթադրելու, որ այդ հասարակություններում, մասնավորապես նաև տեղեկատվա-

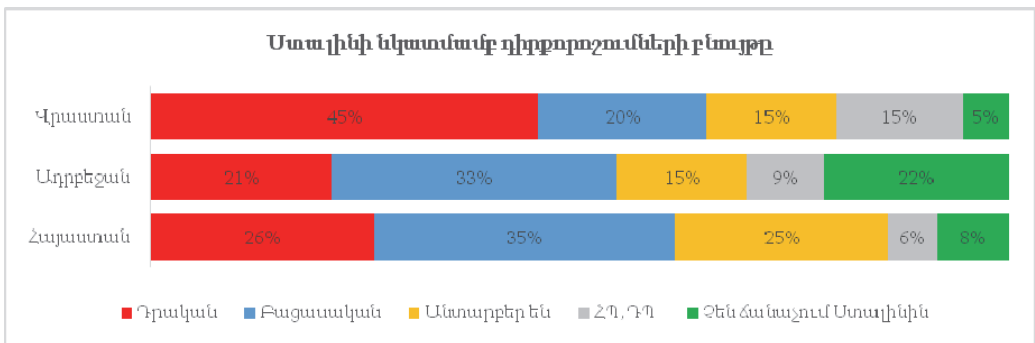
կան դաշտերում, առկա են այնպիսի գործոններ, որոնք նպաստում են երիտասարդության շրջանում Ստալինի ճանաչելիության աճին:

Ադրբեջանում այլ պատկեր է. այստեղ՝ սկսած 45-59 տարեկանների խմբից, Ստալինին ճանաչողների քանակն անշեղորեն և արագ նվազում է և 18-24 տարեկանների խմբում կազմում է 52.5%, այլ կերպ՝ **Ադրբեջանում յուրաքանչյուր երկրորդ 18-24 տարեկան երիտասարդը չի ճանաչում Ստալինին:** Այսինքն՝ Ադրբեջանում կան լուրջ խնդիրներ՝ կապված երիտասարդության շրջանում պատմական հիշողության պահպանման հետ:

Ստալինի նկատմամբ դիրքորոշումների բնույթը. Հարավային Կովկասի երկրներում բավական ստվար խմբեր են կազմում Ստալինի նկատմամբ անտարբեր անձինք: Այդ խումբն ամենամեծն է Հայաստանում՝ 25%, իսկ Վրաստանում և Ադրբեջանում՝ 15-ական տոկոս:

Ուշագրավ է, որ Վրաստանում Ստալինին **դրական** ընկալողների քանակը շատ մեծ է՝ 45%, որը երկու և կես անգամ գերազանցում է **բացասական** ընկալողներին (20%): Իսկ Հայաստանում և Ադրբեջանում Ստալինին դրական ընկալողների քանակն (համապատասխանաբար 26% և 21%) ավելի փոքր է բացասական ընկալողների քանակից (35%, 33%): Այնուամենայնիվ, այս երկրներում Ստալինի նկատմամբ բացասական դիրքորոշումների գերազանցումը դրական դիրքորոշումներին չի կարելի համարել «ճնշող»:

Գծապատկեր 2

Նշենք, որ Ստալինի նկատմամբ դրական վերաբերմունքը ներկայացնում է նախ և առաջ՝ հարգանք, իսկ հետո՝ համակրանք: Կան նաև անձինք, որոնք հիանում են Ստալինով (Վրաստանում և Հայաստանում՝ մոտ 3-ական տոկոս): Բացասական վերաբերմունքի հիմնական բովանդակությունն է՝ Հայաստանում՝ հակակրանքն ու ատելությունը, իսկ Ադրբեջանում՝ նախ՝ ատելությունը, հետո՝ հակակրանքը: Բոլոր երկրներում հարցվածների 7-10%-ի շրջանում Ստալինն առաջացնում է վախի զգացողություն:

Ստալինի գործունեության գնահատականները. Հետազոտությամբ ուսումնասիրվել է, թե ինչպես են գնահատում հարավկովկասյան հանրապետությունների հասարակությունները Ստալինի գործունեության հիմնական արդյունքները, և արդյո՞ք այդ հասարակությունում առկա է ստալինյան տիպի իշխանության պահանջարկ: Ստալինին ճանաչողներին հարց է տրվել, թե արդյո՞ք նրանք համաձայն են Ստալինի վերաբերյալ հետևյալ դրույթներին.

- «Ստալինը իմաստուն առաջնորդ էր, որի օրոք Խորհրդային Միությունը հզորացել և բարգավաճել է»:
- «Չնայած Ստալինի բոլոր սխալներին՝ ամենակարևորն այն է, որ Խորհրդային Միությունը հաղթեց Հայրենական մեծ պատերազմում»:
- «Ստալինը դաժան և անմարդկային բռնակալ էր, որը պատասխանատու է միլիոնավոր անմեղ մարդկանց մահվան համար»:
- «Մեր ժողովուրդը միշտ էլ Ստալինի նման առաջնորդի կարիք ունի, ով կգա և կարգ ու կանոն կհաստատի»:

Ստացված արդյունքները ներկայացված են Գծապատկեր 3-ում:

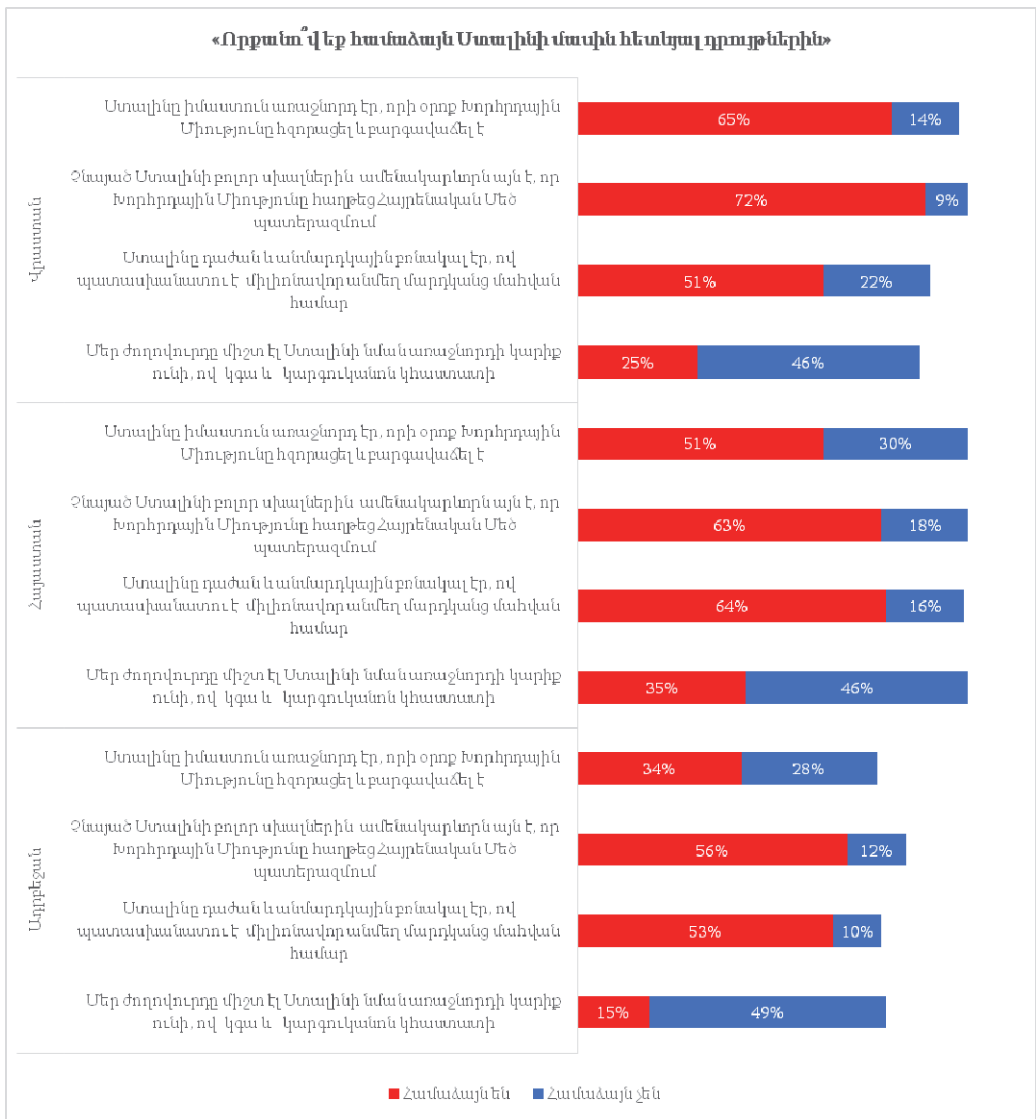
Տվյալները ցույց են տալիս, որ բոլոր երեք հասարակություններում մարդկանց քանակը, որոնք համաձայն են, որ «Ստալինի օրոք երկիրը հզորացել է և բարգավաճել» և որ «Հայրենական մեծ պատերազմում նրա առաջնորդությամբ ԽՍՀՄ հաղթանակն ամենակարևոր նվաճումն է», գերազանցում է այդ դրույթներին անհամաձայն անձանց քանակը: Ընդ որում՝ այդ գերազանցումն առավել ակնհայտ է Վրաստանում, որտեղ առաջին դրույթի դեպքում «համաձայն» շերտի ծավալը 4.6 անգամ գերազանցում է «անհամաձայն» շերտը (համապատասխանաբար՝ 65% և 14%), իսկ երկրորդ դրույթի դեպքում՝ գերազանցումը 8-ապատիկ է (72% և 9%):

Հայաստանում նույնպես այդ հարաբերակցությունները բավական մեծ են: Այստեղ առաջին դրույթին համաձայն շերտի ծավալը 1.7 անգամ է գերազանցում անհամաձայն շերտի ծավալը (51% և 30%), իսկ երկրորդ դրույթի դեպքում՝ 3.5 անգամ (63% և 18%): Աղբյեջանում առաջին դրույթին համաձայն շերտը կազմում է 34%, իսկ անհամաձայն շերտինը՝ 28%: Իսկ երկրորդ դրույթին համաձայն շերտի ծավալը գերազանցում է անհամաձայն շերտը 4.7 անգամ (56% և 12%):

Չնայած բոլոր երեք հանրապետությունների հասարակություններում գնահատում են Ստալինի վաստակը ԽՍՀՄ բարգավաճման և Հայրենական մեծ պատերազմում հաղթանակի հարցերում, այնուամենայնիվ, այդ հասարակություններում մեծամասնությունը միաժամանակ համաձայն է, որ

Ստալինը «դաժան բռնակալ էր, որը պատասխանատու է միլիոնավոր անմեղ մարդկանց մահվան համար»: Վրաստանում այս դրույթին համաձայն շերտի ծավալը գերազանցում է անհամաձայն շերտը 2.3 անգամ (51% և 22%), Հայաստանում՝ 4 անգամ (64% և 16%), իսկ Ադրբեջանում՝ 5.3 անգամ (53% և 10%): Ընդ որում՝ այն անձանց բացարձակ գերակշիռ մասը, ովքեր համաձայն չէին Ստալինի բռնակալության վերաբերյալ դրույթին, համաձայնել են այն դրույթին, որ «Այդ հալածանքները քաղաքականապես անհրաժեշտ էին և արդարացված՝ հաշվի առնելով պատմական հանգամանքները»:

Գծապատկեր 3

Ավտորիտար առաջնորդի պահանջարկը. Ստալինի վերաբերյալ նշված դրական և բացասական դրույթների հանրագումարի արդյունքում հարավկովկասյան հանրապետությունների հասարակություններում այն շերտի ծավալը, որը համաձայն է, որ «Մեր ժողովուրդը **միշտ էլ Ստալինի նման առաջնորդի կարիք ունի**, որը կգա և կարգուկանոն կհաստատի», նշանակալիորեն զիջում է այդ դրույթին անհամաձայն շերտերի ծավալներին:

Այնուամենայնիվ, Հայաստանում և Վրաստանում **ստալինյան կարգուկանոնի կողմնակիցները նշանակալի ծավալ են կազմում:** Ընդ որում՝ այդ շերտի ծավալն ամենամեծն էր Հայաստանում՝ 35% (համաձայն չէր 46%-ը)², Վրաստանում՝ 25%-ը (համաձայն չէր 46%-ը), իսկ Ադրբեջանում այն կազմել է 15% (համաձայն չէր 49%-ը):

Եզրակացություններ

Հայաստանում և Վրաստանում հիշողությունը Ստալինի մասին պահպանվել է: Չնայած այն որոշ չափով խարխիված է երիտասարդական խմբերում, սակայն հիմքեր կան ենթադրելու, որ այդ հիշողությունն ունի վերականգնվելու միտում: Ադրբեջանում Ստալինի մասին հիշողությունն արագորեն անհետանում է՝ 18-24 տարեկան երկու երիտասարդից միայն մեկն է ճանաչում Ստալինին:

Վրաստանում Ստալինի նկատմամբ դրական վերաբերմունքը կրկնակի գերազանցում է բացասական վերաբերմունքը, իսկ Հայաստանում և Ադրբեջանում դրական վերաբերմունքը որոշ չափով ավելի ցածր է, քան բացասականը: Դրական վերաբերմունքում գերակշռում է հարգանքը:

Հարավային Կովկասի երկրների հասարակություններում **ընդհանուր առմամբ աղեկվատ են ընկալում Ստալինի գործունեությունը՝** հիշում են և գնահատում նրա դերը ԽՍՀՄ զարգացման և բարգավաճման, ինչպես նաև Հայրենական մեծ պատերազմում տարած հաղթանակի հարցում: Սակայն, միաժամանակ, հիշում են ստալինյան բռնադատումները և դատապարտում դրանք:

Սյուս կողմից՝ հարավկովկասյան հանրապետություններում առկա է **ավտորիտար կառավարման մեծ պահանջարկ**, հասարակության նշանակալի հատվածները՝ Հայաստանում մեկ երրորդը, իսկ Վրաստանում՝ մեկ քառորդը, համարում են, որ իրենց երկրներում Ստալինի նման առաջնորդի կարիք կա:

Այս իրավիճակը պայմանավորված է ազատական տնտեսական հարաբերությունների համատեքստում հասարակությունների խիստ տնտեսական բևեռացվածությամբ, աղքատության նշանակալի մակարդակով և վերնախավերի օրենքից վեր կարգավիճակով:

² Հիշենք, որ հետազոտության դաշտային փուլն իրականացվել է 2012թ.: